

Др Рада Б. Станаревић

СТВАРНОСНА ПРОЗА ПРЕДРАГА СТЕПАНОВИЋА

(ликови, лозе, језик, форма)

Рад је посвећен стварносној прози Предрага Степановића, која је већим дијелом и аутобиографска, а објављена је у периоду од 1984. до 2008. године. У првом, уводном дијелу рада разматра се Степановићева дјелатност на пољу дијалектологије, књижевне критике и теорије, као и историје српске књижевности, да би се у наставку приступило анализи појединачних његових дјела, с посебним нагласком на роману *Живети у Мохачу* и приповиједи *Сретан чојек*. У раду су приказана и два родослова, а на крају је дата, табеларно, по годинама, пишчева биографија. Метода је књижевно-историјско-херменеутичка, док је циљ рада да се аутору Предрагу Степановићу одреди мјесто у савременој српској књижевности, и то не као оној из дијаспоре, него равноправно са књижевношћу у матици.

Кључне ријечи: стварносна проза, дијалект, информатор, Мохач, Тихомир Болманац, Милан Панић, лозе.

1. Шездесетих и седамдесетих година појављује се у српској књижевности проза новог стила. Због тога што се и историјски и географски окрећу конкретној стварности, што у њиховим дјелима наступају стварно постојеће личности које не говоре стандардним књижевним већ локално-дијалекатским језиком, писци овог новостилистичког усмјерења проглашени су за творце стварносне прозе (уп. Деретић 2001: 307).

Предраг Степановић се вишеструко укључио у новонастале токове. Као научник учинио је то самим тим што је написао докторску тезу о дијалектима Срба и Хрвата у Мађарској.¹ Истој области припада његово излагање

---

¹ Степановић је тезу одбранио на Академији наука у Будимпешти 1977. године. Она је 1986. објављена на енглеском језику под насловом *A taxonomic description of the dialects of Serbs and Croats in Hungary – The štokavian dialect*, док се у српском преводу, *Говори Срба и Хрвата у Мађарској – штокавско наречје*, појавила 1994. године.

на *Научном састанку слависта у Вукове дане* о говору Срба у мађарској језичкој средини, па и оно о барањској лексици у Вуковом *Српском рјечнику* (1982; 1988). Пошто су се почетком деведесетих година у Мађарској распале заједничке институције Срба и Хрвата, Степановић се у каснијим радовима усредсређује на српске дијалекте, те их у студији *Говори Срба у Мађарској* (2000б) дијели у пет основних група: дијалекат барањских Срба, којима и он припада, дијалекат поморшких и банатских Срба, говор Срба у околини Будимпеште, говор Срба у Чобанцу, и говор Сантова (2000б: 7), мјеста из којег потиче његов отац Радован Степанов. На свим тим просторима Степановић је, док је писао докторску тезу, предузео вишегодишња теренска истраживања и имао информаторе, одабране појединце од којих је прикупљао језичку грађу.

На основу дијалекатских мапа датих у овој студији могуће је схватити зашто Степановићеви литерарни јунаци из Мохача говоре (и)јекавицом, док се Срби у околини Будимпеште, односно романескни ликови Петра Милошевића из Помаза, Сентандреје и Калаза, одликују екавицом. Све те савремене говорне разлике Степановић поткрепљује збивањима из историјске прошлости. Проучавајући *Историју Срба у Војводини* од Алексе Ивића, књигу Милана Васића *Маршолоси у југословенским замљама њог њурском владавином* (Исто, поглавље *Сеобе и дијалекти*, посебно стр. 11), као и друге научно-историјске изворе, Степановић у студији из 2000. године преноси податке да је први талас Срба прешао Саву и Дунав у вријеме Стефана Лазаревића, почетком 15. вијека. Досељавање Срба из Деспотовине одвијало се још прије Мохачке битке. Ти су Срби, претпоставља се, говорили екавицом. Са друге стране изграђено је мишљење да су Срби у Барању дошли у знатнијем броју тек за вријеме турске владавине, након Мохачке битке. Турци су хришћанско становништво узимали да им буду мартолоси, граничари, у новоосвојеним мађарским крајевима, а међу њима је преовладавао босанско-херцеговачки елемент. У 16. вијеку је, према постојећим подацима, износи Степановић, највише мартолоса у Барањи било поријеклом из горњег Подриња, Полимја, Понеретавља, од Пиве и од Таре (Исто: 11). Одатле су донијели и свој ијекавски говор. Са истих простора, може се закључити, стигли су у Барању и Степановићеви давни преци.

У токовима стварносне прозе налазимо Степановића не само као лингвисту него и као књижевног критичара. Почев од друге половине шездесетих година, па до 1990, пише он, на тражење мађарских издавача, бројне рецензије о југословенској књижевности. То се касније проширило на сарадњу са мађарским књижевним часописима, да би, још касније, приказе, есеје и критике објављивао на српском језику, у *Народним новинама*, *Невену*, часопису *Глас* – све ове публикације су из Будимпеште – али му радове прима и матица, попут часописа *Савременик* из Београда (уп. Степановић 1994в: 3–4). За мађарске, као и српске медије, писао је и о ауторима стварносне прозе, Моми Димићу (*Шумски грађанин*), Драгославу Михаиловићу

(*Каг су цвейшале тикве, Чизмаши*), Новаку Килибарди (*Све је то наква судбина*) и др.²

Као теоретичар и историчар књижевности, Степановић на тему стварносне прозе подноси реферате на славистичким скуповима на Филолошком факултету у Београду. Веома је у том смислу важно оно што је рекао у раду из 1985, чији је наслов *Умјетничко обликовање усменој казивања у савременој српској прози*. Ту је пружио цјеловит хронолошки преглед писаца новостилистичке прозе који почиње од Моме Димића и дјела *Живео живој Тола Манојловић*, 1966, *Максим српски из дома старараца*, 1971, *Шумски трађанин*, 1982, а наставља се са Драгославом Михаиловићем и књигама *Фреге, лаку ноћ*, 1967, *Каг су цвейшале тикве*, 1968, *Пејтријин венац*, 1975, *Чизмаши*, 1982, те Видосавом Степановићем: *Рефуз мртвак*, 1969, *Нишчи*, 1971, *Констјантин Горча*, 1975, *Периферијски змајеви*, 1978, Мирославом Јосићем Вишњићем: *Леја Јелена*, 1969, и Милисавом Савићем: *Бујарска барака*, 1969, *Љубави Андрије Курандића*, 1972. У истом раду поред бројних других даје и сопствену дефиницију стварносне, или, како је понекад означава, поп fiction прозе. Оцртава јој основне обрасце на тај начин да су у сагласју и са његовим властитим начином рада, и то не само на подручју лингвистике него и при стварању књижевних дјела овог типа. Утврђује, наиме, да се таква проза „непосредно ослања на стварност, било да је писац дошао до те стварности емпиријским путем или посредством усменог казивања неког информатора“ (Степановић 1986: 33).³

Даљу разраду ове теме налазимо у Степановићевом раду са научног скупа из 1993. године, *Романи Моме Димића*, гдје у историји српске књижевности за родоначелника стварносне прозе проглашава Димићево обимом невелико, али изузетно значајно дјело, *Живео живој Тола Манојловић*, толико значајно да би се, уз извјесно претјеривање, могло рећи да су из *Толиних* скута⁴ изашла сва остала дјела ове нове књижевне школе, па је као таква убрзо, већ 1969, она у пуној мјери била прихваћена и у редовима књижевне критике. Кроз анализу романа овог занимљивог приповједача Степановић стиже до закључка о општим својствима стварносне прозе: „померање од типичног ка особенем; грађа узета из стварности или усменог казивања, што се често своди на исто; приказивање периферије или наличја живота; јунак који постоји у животу, обично у улози приповедача; језик тог јунака или средине; форма којом се често казују недоречене ствари; спајање архаичног са модерним; прикривање писца иза приповедача; и, коначно, ланац детаља који сачињава целину“ (Степановић 1994б).⁵

О особинама стварносне прозе Степановић сумарно пише и у реферату који је на београдском међународном славистичком скупу поднио 1999.

² Сви су ови радови сабрани у збирци *Зайиси једној чийаоца*.

³ Рад је под истим насловом Степановић објавио у књизи *Зайиси једној чийаоца*, 1994.

⁴ Уп. у зборнику МСЦ, 15/2, стр. 31.

⁵ И овај рад је штампан у књизи *Зайиси једној чийаоца*, види ту стр. 55.

године, а наслов му гласи: *Однос њиријоведача и основној лика у роману „Ослободиоци и издајници“ Милована Данојлића* (2000б). И Данојлић је, као и Димић, аутор којим се Степановић понајвише бавио; Данојлићева дјела је и преводио на мађарски. У излагању о роману *Ослободиоци и издајници* (1997) стварносна проза са свим њеним особеностима служи му, међутим, првенствено зато да би што јасније указао на разлике. То јест, да би стварносну прозу и Данојлићев роман упоредио по опречности, и да би, насупрот стварносној прози, Данојлићево дјело издвојио у посебну прозну врсту, у аутобиографску и исповједну књижевност. Ону врсту какву и сам његује, а најбољи примјер за то налазимо у *Божјићној њричи* објављеној први пут у *Народним новинама* 1986/87. године.⁶

2. Послужимо ли се и ми Степановићевом методом поређења по супротности, могли бисмо рећи да се ова два прозна остварења, Данојлићево и Степановићево, иако припадају истој прозној врсти, *бијино* разликују. Да су у *Божјићној њричи* Степановићева сјећања на дјетињство у Мохачу ведра, док су Данојлићева романескна сјећања на дјетињство и ратне дане мрачна. Да је Степановићево казивање слатко, док је Данојлићево горко. „Мој невесели случај“ (2001: 348), тако Данојлић оцјењује сопствену исповједну прозу. Па док он, и у роману *Ослободиоци и издајници* и у збирци огледа *Личне сѝвари* (2001), гдје се налази програмски текст *Ја?* и у њему опаска о „невеселом случају“, стилски савршено трага за најтананијим видовима своје личности, догле Степановић, нимало егоцентричан ни у аутобиографској прози ни у другим дјелима, сочним, опојним стилем истражује, и налази, и ураћа у љепоту.

У љепоту чега? – упитали бисмо. А одговор би био: у љепоту приче и причања. Жељан прича откад зна за себе, он их је слушао, трагао за њима, распитивао се код старијих о давним догађајима, памтио казивања својих земљака, па је с временом из тог накупљеног блага никла његова најврснија аутобиографско-стварносна проза. У једном остварењу тог типа описује да је као десетогодишњи дјечак упорно јурио за најстаријим Србином у Мохачу, дједа Гајом Новаковићем, не би ли још једном и до краја чуо приповиједање како је као младић у аустроугарској војсци и галицијском рату био заробљен, па се, уз много мука, преко далеких страних земаља Авганистана и Пакистана, једва домогао завичаја. Своју одисеју је дјед Гајо толико пута понављао да су одрасли већ били изгубили стрпљење, окретали се од њега чим заусти да каже Афганистан, Пакистан, са оним наглашеним гласом „ф“, те га у шали баш тако и прозваше, док је лингвиста Степановић управо због ове слатке говорне ситнице из Гајине живе исповијести, коју је у дјетињству чуо, дао наслов својој потоњој приповиједи.⁷

⁶ *Божјићна њрича* је у *Народним новинама* излазила од 11. и 18. децембра 1986. до 1. и 8. јануара 1987, а објављена је и у Степановићевој збирци приповиједака *Усудне речи*, 2008.

⁷ Приповијетка *Афганистан, Пакистан* објављена је у *Српским народним новинама* из Будимпеште 2001, а уврштена је и у збирку *Усудне речи*. О руском заробљеништву једног

Стварносној и аутобиографској прози припада и приповијетка *Разбибрије*. У њој Степановић износи прегршт аутентичних пошалица којима су се, каже нам он, у Мохачу „оштрили умови“: градско становништво се ругало придошлицама из околних села јер су слабо говориле мађарски, а и шубаре су им биле друкчијег кроја, али ни шаљивције придошлице им нису остајале дужне, тако да је њихова најблажа доскочица на рачун старосједилаца била да су „Муачани силом варошани“ (Stepanović 1984: 59). У причи се посебно издваја лик Живка Тошковића, слуге што се никада није могао скрасити на једном мјесту. Ишао је од газде до газде трудећи се веома да их насамари, да се сит нажива док се руга не само другима већ и самом себи. Остало је упамћено да се, пошто је одлично познавао околне хатаре, шумске стазе и богазе, за вријеме рата упустио у шверц намирница. Тадашњим србијанским властима у тим пограничним мјестима пође за руком да га ухвате, те овај пут њега зналачки надиграју. Пријетећи да ће га најстроже казнити због криминала, извуку из преплашеног шаљивције признање о свему што је шверцовао и зарадио, до у најмању ситницу, а да од саме казне ништа није било!

Степановић овдје приповиједа у првом лицу. Упознаје нас, у духу стварносне прозе, и од кога је чуо причу о Живковом саслушању пред „Србијанцима“. Од народног приповједача Тихомира Болманца, чија је мисија и била да њу, као и разне друге приповијести, преноси наредним покољењима. Сходно томе, исту причу о кријумчарској авантури Живка Тошковића, само овај пут као малу епизоду, налазимо и у Степановићевом стварносном роману *Живејти у Мохачу*⁸, гдје је главни лик управо тај народни приповједач Тихомир Болманца. Наш стари зналац, сјећамо га се из приче *Архејтиски кримић*.⁹

По узору на народног приповједача Степановић ће испричати обиље сладокусних детаља из живота још једног од оних чудних придошлица у Мохач, саткаће у приповиједи *Чобанска њосла* ниску анегдота о довитиљивом чобанину по имену Стокан Џамбас, најмљенику, бескућнику, бекрији и винопији што ће пред крај живота на кафанску пјесму и свирку до задње паре проћердати скромни иметак. Остало је упамћено да је од газде код кога је чобановао десет година украо и продао овна предводника. Неке мале назнаке ове приче наћи ћемо у касније насталој приповиједи *Срејтан чојек*.

српског војника за вријеме Првог свјетског рата, кога је Аустроугарска, попут Гаје Новаковића, послала на источни фронт, пише и наш савремени писац из Мађарске Драгомир Дујмов, у роману *Јесејево стабло*, објављеном у Будимпешти 2017.

⁸ Девето поглавље романа, насловљено „Србијанско правосуђе“, стр. 62–63. У роману се спомиње и дједа Гајо Новаковић и његов повратак са фронта преко Авганистана и Пакистана, стр. 57. Пошто роман, за разлику од приповијетке, допушта писцу шире разигравање, прича о Живку бива још и језички обогаћена. Док је Гаји прикачена узречица „Афганистан“, о Живку у роману сазнајемо да „фећка“ кад говори: жандари га питају како се зове, а он каже „Жјивко“.

⁹ Ова приповијетка се налази у збирци *Малојрадске и друге приче*, објављеној 1984.

Као што ћемо у новој причи опет срести и ону другу личност из претходне приче. Лик имућног газде. И док је у првој приповијести са темом о чобанским смицалицама Стокан заузео водећу улогу, дотле је он у каснијој причи сведен на фрагмент из богатог живота тога газде, који као такав, разумије се, није имао тек једног, већ је имао много слугу, много најмљеника и чобана, имао чак и много њихових помоћника. Газдовао је свима редом, и слугом што је био прихваћен као укућанин, и оним другим спољним слугама вишег и нижег ранга.

Поставља се, међутим, питање како би ове двије стварносне приче могле бити истовремено и аутобиографске. Какве наш аутор, син мохачког свештеника Радована Степанова, има везе са чувањем и гајењем оваца, са Џамбасом и са његовим газдом кога је он, његов најмљеник, покрао и преварио а да му је ипак на рамену остала глава? Наравно да има и те какве везе са свиме што је описано у овим причама. Јер, Степановић је, како из прве приче сазнајемо, лично као дјечак учествовао у сахрани Стокана Џамбаса носећи крст испред спровода, па је и њему и другој дјечи послјије на даћи у крчми „код Тадића“ слѣдовала по чаша пива, док су одрасли уз жешћа пића и уз пјесму коју је отпјевао Јакшо Тадић¹⁰, најчувенији појац у Будимској епархији, приредили тако весело испраћај покојника на онај свијет какав се у Мохачу никада није доживио.

Као свједок и учесник у том догађају писац наводи стихове старе народне пјесме коју је Џамбас нарочито волио, а отпјевана је на дан његове сахране: „*Вино њије Дојчић Петар, варадински бан, / Попио је сто дуката баш за један дан. / Попио је коња врана баш за један дан*“¹¹ (Stepanović 1984: 56). Ипак, много значајнији аутобиографски факт у приповијеткама *Чобанска њосла* и *Срећан чојек* јесте тај да имућни газда, чије је стадо понекад

¹⁰ Јакшо Тадић, црквени појац, стварна је личност. И он се појављује у роману *Живети* у *Мохачу*, као један од више приповједача, па га налазимо и на фотографијама приложеним уз роман. В. стр. 30, 49–56, 62, 133, 140. Он је у родбинској вези са пишчевом мајком Даницом, њен брат од тетке, међутим годину дана старији од њеног оца Милана Панића. Његов син Стојан Тадић, рођен 1921, такође се јавља у роману, в. стр. 30.

¹¹ Ова народна пјесма се и данас изводи. Спјевана је у мађарском миљеу. Према Степановићевом извору њен потпуни текст гласи овако:

Вино пије Дојчић Петар, варадински бан,
 Попио је сто дуката баш за један дан.
 Попио је коња врана баш за један дан.
 Карао га краљ Матија, земље господар,
 Ој Бога ти, Дојчић Петре, варадински бан,
 Што ти попи сто дуката баш за један дан?
 Што ти попи коња врана баш за један дан?
 Одговара Дојчић Петар, варадински бан,
 Ој Бога ти, краљ Матијо, земље господар,
 Да ти пијеш оно вино које пијем ја,
 Да ти љубиш оно лице које љубим ја,
 Попио би равну Пешту и сам Будим град.

бројало преко седамсто оваца, није нико други до ауторов дјед Милан Панић. И, пошто аутор не само интересантно већ и истинито приповиједа о Мохачанима, и пошто се, док прича, и сам стварносно оглашава у првом лицу, он ће, када буде представио деду, рећи нешто и о сопственом поријеклу:

Мој деда по мајци, Милан Панић, који је лети – имајући увек унајмљеног чобана – само надгледао стадо, три зимска месеца је обавезно проводио у планини где му се налазио салаш и тор јер би се тада нашло посла и за пет, и за десет људи. Долазио је кући недељно једном по храну и пресвлаку и одмах се враћао. Није за њега било „ни свеца ни недеље“ као за остале сељаке. Стигне за Бадње вече, али се већ сутрадан, на Божић, после ручка пакује па хајд натраг овцама. Јагњење је у јеку, а то се не сме препустити другоме. Само једна ноћ проведена код куће у кревету и сигурно да ће се некоја сјагња овца управо те ноћи ојагњити, а јагње смрзнути у снегу. Јер нема најамника који би предосећао кад треба ноћу да се дигне и изађе, то је предосећао само он, неким урођеним инстинктом, наслеђеним од дедова и прадедова, непрегледног низа чобана предака (*Чобанска йосла, у Малоїрадске и друїе йриче*, стр. 50).

Лик Милана Панића се појављује и у Степановићевој већ поменутој *Божийној йричи*, најаутобиографској коју је написао, јер је ту и наратор и тумач, али истовремено и главни учесник у празничним догађајима. Из садашњег времена, са одстојања од неколико деценија, Степановић, у првом лицу, описује да су дјед Милан и бака, мајка (изговара се са дугоузлазним „а“) Верица на Бадњи дан дочекивали своја два унука, њега и млађег брата, – као полагајенике – са већ окруњеним кукурузом. Тако не би нажуљали ђачке дланове, већ би одмах мијешали зрна и изговарали магичне ријечи за добро здравље и благостање домаћина. У овој приповиједи се сам писац не само временски већ и функционално јавља на двије различите равни. Као дјечак с почетка педесетих, и као етнолог и лингвиста из данашњице. За ово друго има неколико примјера. Из њих се види како се прекида илузија дивних празничних обичаја и обреда у прошлости, са врхунцем у вертепу у којем лично учествује у улози пастира, – прекида се тако што се писац-наратор из своје садашњости умијеша у причу и позове на Вуков *Рјечник* да би објаснио значење саме те стране ријечи. Или да би, поводом божићне јелке, указао како је израз „криспам“ заправо искривљена народна употреба њемачке ријечи коју би правилно требало друкчије изговарати, као кристабум (*Божийна йрича*, стр. 15 и 17). Међутим, то не шкоди казивању, него га обогаћује и чини још живљим. Ево и другог примјера. У једном тренутку писац нам се и овако обраћа: „Онима који не би знали, на овом месту дугујем објашњење“ (СТЕПАНОВИЋ 2008: 22). Писац је, дакле, непосредан. Увијек присан са читаоцем. Чак и у студији *Говори Срба у Мађарској* он користи личну форму обраћања. Па каже: „нашао сам“, „забележио сам“, „напоменуо бих“, „испитивао сам“. Увијек изнова осјећамо ту лијепу, живу његову ријеч, како у књижевном тако, ево, и у научном тексту.

Новина *Божјиње ѝриче* је у томе што су сада први пут у радњу заједнички укључене двије важне личности у ауторовом животу, Милан Панић и Тихомир Болманац. По старосној доби скоро вршњаци, они су, открива нам се овдје, међусобно родбински повезани. Оженили су двије сестре. Један другом су пашеног. Бака Верици је Тихомир сват. Поврх тога, Милан Панић је Тихомиру, у другом кољену, ујак. Кад се све сабере, Тихомир Болманац је деда-тетак Предрага Степановића. „Наш Ђука“, тако га писац на самом почетку *Божјиње ѝриче* од миља назива. Па иако му је родбински даљи од дједа Милана, у овој причи Ђука предњачи, активнији је, присутнији. Све то због талената којима обилује и њима очарава дјецу, због склоности ка шали и игри, због тога што је вољан да се преруши у светог Николу и, уочи тог празника, у пастирском кожуху, са изврнутом шубаром, налијељњеним брковима и брадом од кудеље, и чобанском куком умјесто жезла, изненада бане у њихову дјечију собу са малим поклонима, због чега пак она, дјеца, бескрајно буду раздрагана.

Тетак Ђука је на још један начин привлачио писца. Био је „страствени љубитељ изворног фолклора“ (Степановић 2008: 25) и уз своју стару виолину, коју је упорно називао „егеда“, волио да пред дјецом запјева веселе и голицаве пјесме. Уз чашу вишка, навео их је да у његовој кући лудо заиграју коло у вертепским костимима. Па када је, казује нам се на врхунцу *Божјиње ѝриче*, строги отац Радован неочекивано отворио Болманчева врата, и домаћин и зајапурени пастири се за тренутак укочише, што због страха од казне, што због непримјерене пјесме на дан Христовог рођења.

3. ЖИВЕТИ У МОХАЧУ. Роман *Живети у Мохачу* изашао је у Библиотеци Београдског међународног сусрета писаца 2006. године, с тим што је претходно штампан у наставцима у *Српским народним новинама*, а једно поглавље се 2003. појавило и у *Невену*. Основну грађу Степановић је сакупио знатно раније, током осамдесетих¹², када је ишао у Мохач и на магнетофон снимао разговоре с Тихомиром Болманцем. Самим тим његов роман се поклапа са дефиницијом стварносне прозе коју је дао у реферату из 1985, гдје стоји да се она непосредно ослања на стварност до које писац долази или емпиријски или посредством усменог казивања неког информатора. Зашто је аутор објавио књигу много година након магнетофонског снимања грађе, немамо поуздано објашњење, но могуће је да је један од разлога био тај што је трагао за одговарајућом умјетничком формом све дотле док му није пошло за руком да изворни материјал преобрази у романескну причу.¹³ Поред тога он је искуствено знао и оно друго, знао је да је моћ писане ријечи то јача што је вријеме о којем се приповиједа удаљеније, па да ће Болманчева

¹² У роману писац спомиње да је један од разговора снимео осамдесет четврте, пете или шесте, уп. стр. 42.

¹³ О дуготрајном раду на роману Степановић говори у интервјуу за *Невен* из 2005. године, стр. 12.

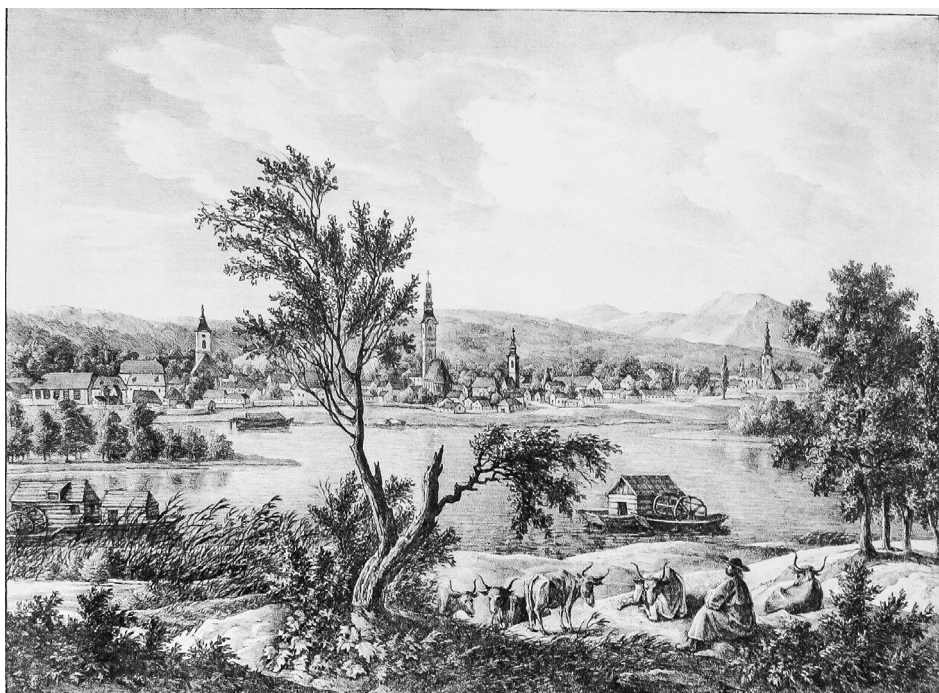
казивања, иако стварна, читаоцу убудуће наличити и на нешто над-стварно, судбинско, неодољиво као сан, као бајка, као једна књига живота – за чијим непролазним трајањем душа чезне.

Осамдесетих година Степановић већ увелико живи и ствара у Будимпешти, а када описује одласке у родни Мохач да би разговарао са својим „информатором“¹⁴ (како ли је само овај његов термин, извађен из научно-лингвистичког контекста и пребачен у умјетничку фикцију, ефектан и духовит!), он открива да су га Ђукине приче одувијек очаравале, од најранијег дјетињства, посебно она једна „како је неки ‘јаки’ Шокац на леду, на сред замрзнутог Дунава, сусрео курјака и голим рукама га задавио“ (Степановић 2006: 42). А затим вели и да је његов „информатор“ и сам често приповиједао о неким јако давним догађајима јер им није знао крај, па се надао да ће га се кроз сам чин поновљеног причања досјетити. Такав нечувени догађај који је Ђуку силно привлачио јесте „Погибија мохачких Шокаца“, те је наш писац с дужним поштовањем по њему насловио једно цијело поглавље романа. Погибељни догађај се збио у она времена док су на Дунаву код Мохача још постојале воденице,¹⁵ а тамошњи Шокци се са колима и запрегом превозили до Мохачке аде у неким великим чамцима, званим дерегље. „Кад су тог дана кренили од обале, било је тијо вријеме, а кад су један комад отишли,

¹⁴ У студији *Говори Срба у Мађарској* Степановић на више мјеста користи овај термин, наводећи обавезно и име дотичних особа, нпр. „Један од мојих информатора у Пантелији, Јелена Чупић рођена Агарђанска (опет „избегличко“ презиме према насељу Агард – *Sibagárd*)“, стр. 17, или: „информатор из Сирига, Кристифор Мендебаба“, стр. 46, или: „од најстаријег информатора у Ловри, Стевана Видака, рођеног 1892. године“, стр. 55. Овај лингвистички термин употребљава Степановић у литерарном тексту први пут у причи *Архејшијски кримић*, када каже: „Спопаде ме нека грешна радозналост те се у недоумици обратих свом старом информатору, најбољем експерту за оваква питања, и зналцу свих збивања што су се у овој селендри прераслој у паланку десила за сто година уназад“ (под старим информатором мисли се наравно на Тихомира Болманца), в. стр. 11 у збирци *Малоградске и грује приче*. Преносећи неку ријеч из њеног природног контекста у друго, њојзи страно поље, писац тежи да изазове пажњу читаоца, да га прене из обамрлости и равнодушја, што је један врло битан умјетнички поступак који су руски формалисти назвали *остранение* (очуђење). Степановић одлично познаје ту школу, а видимо на примјеру појма „информатор“ колико умјешно примјењује поступак што су га руски теоретичари дефинисали. Напомињемо да је студирао русистику, да је такође преводио са руског на мађарски. Напис о умјетничком обликовању усменог казивања у савременој српској прози из 1985. завршава управо једним цитатом из теорије Николаја Тимченка на тему књижевног поступка, уп. *Зайиси једној чийаоца*, стр. 18.

¹⁵ Двије такве воденице видимо на слици, оне су биле ближе Мохачкој ади него самом граду; налазиле су се преко пута Мохача. Срби из Мохача су то велико острво, чији се један комад са пастиром и стадом такође види на приложеној слици, називали Вада, говорили су да иду „у Ваду“, а не, што би било правилније, на Ваду, – тумачи нам писац у самом роману ту као и друге локалне језичке зачкољице. Овај живи језик се, наравно, не може научити, већ га у роман може унијети, и истовремено га у самом роману тумачити, једино онај стваралац који је тамо живио и с тим језиком срастао.

одједном удари олуја, јаки вјетар, таласи...“, прича Ђука, па наставља: „А кад су таласи уватли чамце, тако су ји однијели да се нису могли зауставит. Нису могли да се бране, већ право на воденицу па под хајташ, и ту су се заграбили“ (СТЕПАНОВИЋ 2006: 28).

Адолф Кунике: Град Мохач (1824)

Између ових прича и догађаја из давнина, сачуваних само у сјећању или путем предања, најважнија је свакако она која говори о поријеклу породице Болманац. Она испуњава друго поглавље романа. Што значи да је прво уводно. Наиме, на самом почетку дјела писац нас, како је и ред, упознаје са главним ликом, у овом случају уједно и главним приповједачем, са тетком Ђуком, кога једног новембра, око Митровдана, проналази у дну дворишта гдје у скривеној пецари тајно пече ракију. Па ако га власти ухвате (као ономад што се за вријеме „Србијанаца“ случило са Живком Тошковићем), остаје му утјеха да је бар покушао. И остаје прича – каже нам споредни, спољни приповједач, уз неизоставну опаску да је његов тетак Ђука „и волео и умео да прича“ (СТЕПАНОВИЋ 2006: 8). У роману тако имамо два наратора који се од почетка до краја јављају у првом лицу. Један је писац, а други је главни романескни лик, тетак Ђука. Њему је препуштено да исприча све о себи и Болманцима, док је спољни наратор, иза кога се крије стварни аутор, задобио функцију да допуни главно казивање, да мохачкој романескној панорами

придода документарни¹⁶ материјал, или повеже прелазе из једне у другу Болманчеву причу. Водећа улога припада му једино у првом и задњем поглављу романа, која урамљују ниску од двадесет унутрашњих прича.¹⁷

Аутор је уз наслов *Живети у Мохачу* додао један како жанровски тако и тематски веома битан поднаслов: „роман погранични“. Што се тиче наслова, он, између осталог, значи и то да се ту живи уз причу, и да приче сви заједнички граде. Стога ни Ђукино казивање о Болманцима не иде упразно, не бива тек тако, механички, записивано у беживотну магнетофонску траку, већ он прича уз чашицу новопечене ракије у друштву блиских сродника, а чине их, у том конкретном, другом поглављу дјела, сам писац, који је ради његове приче и дошао у Мохач, затим Болманчева жена и пишчева баба-тета, Наталија, као и Болманчев ујак и пишчев дјед, Милан Панић.¹⁸ Породично друштво и слуша, и распитује се, и коментарише, и допуњује Болманчево казивање, сви су они живи и свесрдни учесници, па прича прераста у присно дружење спајајући далеку прошлост са садашњим животом. Загријани

¹⁶ Роман је систематски прожет документарним материјалом. Од ванлитерарних уметака у 8. поглављу које носи наслов *Долазак Србијанаца* налази се дужи цитат из једне историјске књиге о доласку српске војске на територију поражене Аустроугарске 1918. године, тј. о њеном запосиједању јужног дијела Барање, стр. 58–59. Уз 2. поглавље о Болманцима – великим и малим – аутор прилаже мапу о територијалном размјештају јужно-словенских мањина у Мађарској, стр. 23. Таквих мапа има више у Степановићевој научној монографији *Говори Срба у Мађарској*. Пето поглавље, *Породице, сокаци, салаци*, стр. 36–41, доноси списак насеља у Мохачу и околини са именима српских породица које су ту живјеле прије оптације, као и локацијама њихових посједа. Ове податке, по пишчевим ријечима, сакупила је његова мајка. Најобимнији документарни материјал романа чине фотографије. На стр. 48, 6. глава: *Школовање*, налази се снимак гробљанске капеле у Мохачу, на крају 10. поглавља, *Оглазак Србијанаца*, слика оптаната из Батање на жељезничкој станици, прије поласка, стр. 68. На крају 17. приче Степановић је приложио фотографију са храмовне славе (Св. Тројице) у Мохачу, стр. 103. Међутим, најдрагоцјеније су фотографије лица и приповједача романа. Оне су у књизи смјештене у посебан одјељак. Без њих тешко бисмо могли сагледати роман у свој његовој аутентичности, а било би нам и готово немогуће да расплетемо родбинске везе ликова. Уз напомену да сам овдје унијела неке године накнадно, да их у књизи нема, наводим сљедеће: Ту је слика Ђуке Болманца (1906–1992), слика његове жене Наталије, рођене Шумановић (1910–1994), слика на дан њиховог вјенчања (1927), слика њихове ћерке Емице (1936–2010), и Емице са мужем Михајлом-Мишком Козићем (1927–2002), Ђуке са дједом Миланом и ујка Јаковом-Јакшом Тадићем (1901–1984), сином Миланове сестре Јеце, фотографија дједом Милана Панића (1902–1991) са женом Веридом рођеном Шумановић (1903–1988), њихове ћерке Данице (1922–2001), и на крају протојереја Радована Степанова (1913–2004) који је у браку са Даницом добио сина Предрага Степанов(ић)а.

¹⁷ У интервјуу за *Невен* 2005 (стр. 12) Степановић говори о оквиру „целе повести“, али и појединачних поглавља, тако да и „поједине приче унутар целине имају своје мале оквире који их на неки начин повезују“. Кад се погледа детаљније, такве мале оквире имају 3, 4, 6, 7, 10. и 11. глава.

¹⁸ Унутар свеукупног романа као лица или приповједачи се сем споменутих јављају још и ујак Јакшо Тадић и његов син Стојан Тадић, в. фусноту бр. 10.

причом, они магнетофона постају свјесни само онда ако би у разговору пала нека можда погрдна или сувише оштра ријеч. Што је, поређења ради, сасвим супротно од начина приповиједања у Данојлићевом аутобиографском роману *Ослободиоци и издајници*, у којем се, по ријечима тог аутора, његови ближњи, његови родитељи, јављају тек као сијенке, као безимени хористи „у драмском прологу једне епохе“.¹⁹

Што се тиче поднаслова Степановићевог дјела и тога да је Мохач погранични град, то се у више наврата потврђује кроз испричане догађаје, али се већ и у основној Ђукиној причи о поријеклу њихове породице изванредно испољава. Јер, Ђукини преци су у нека давна времена, половином 19. вијека, дошли у Мохач из Болмана²⁰, па им је у новој средини утврђено и то њихово „избегличко“ презиме²¹. Најстарији упамћени Болманец био је „прамдједа“ Стеван. Пргав човјек, „прженца“. Такав бојција да је по вођама мађарске буне 1848, када је тамошњим Србима нанешено много зла управо од стране побуњеника, својим коњима из ината надјену имена Кошут и Баћањи. Знао је он те своје коње добро да потјера кад му запрјети опасност од разљућених комшија, подвикујући: „Сијевај Кошут, богара ти твога, јел ако нас ува-те Шваби, биће параде“. (СТЕПАНОВИЋ 2006: 14) Тај дједа Стеван имао је два сина, Ђорђа и Јоцу, а сваки од њих је имао по дванаесторо дјеце. „Туце. Док није било туце, дотле се нису канили“, казује Ђука. Ђорђеви синови Коста,

---

¹⁹ Овим поређењем немамо намјеру да оспоримо нити да величамо умјетничке вриједности једног или другог дјела. Само указујемо на различит однос двојице писаца према стварности. Данојлић није писао стварносну прозу, него исповједну – у најстрожијем смислу те ријечи. Он на првом мјесту истиче своју усамљеност и изолованост од околине. У чланку *Писац и родитељи* из збирке *Личне ствари* он, на примјер, каже овако: „Живео сам на пустом острву, то јест, у себи. Они који су ме окруживали, како год блиски били, у мој посед нису имали приступа. Зато се, у мојим књигама, они појављују као сенке. Нешто више их има у једином роману који сам написао, али су и тамо присутни као говорна лица; безимени хористи, они наступају у драмском прологу једне епохе. Њихов аветињски дијалог са историјом пола века ми је одјекивао у слуху. И опет, док сам писао ораторијум, пратила ме је сумња да прекорачујем границе дозвољеног“ (стр. 185 у наведеној књизи).

²⁰ Неупућеном читаоцу, а сви смо ми пред овим вишеслојним текстом на извјестан начин такви, Степановић на крају књиге (стр. 125) даје списак старијих назива неких насеља у јужном дијелу Барање (данас Хрватска), гдје је на првом мјесту Болман. Ту су и називи других мјеста која се спомињу у роману, рецимо Кишфалуба – Брањина, гдје је служио прота Михалцић (потоњи писац књиге *Барања. Од најстаријих времена до данас*), који је, као и други виђени Срби, одмах на почетку Првог свјетског рата, 1914, био ухапшен и одведен у затвор, о чему се говори у 7. поглављу романа (стр. 51), затим Моноштор – Бели Манастир, гдје се Тихомир Болманец са оцем као оптант настанио крајем 1930. (11. поглавље, стр. 72), или Кешкенд – Козарац, гдје су он и отац купили земљу када су као оптанти заимали новаца (12. поглавље, стр. 75). Овај списак се завршава са мјестом Фехерцеглак, Херцеглак, српски Кнежево, што је прије Првог свјетског рата био посјед херцега (кнеза) Албрехта из куће Хабзбурга, в. стр. 39 и 88.

²¹ Уп. фусноту бр 14, гдје налазимо такву ознаку за презиме Агарђанска, изведено из насеља Агард.

Симо, Нико и Саво прозвани су велики Болманци, док су Лазо, Саво, Јоцан, Симо и Исидор због очевог ниског раста који су наслиједили били познати као мали Болманци. А ти мали, Јоцини синови, „Њи пет врагова“, бацили су се по нарави на дједа Стевана, и ето гужве гдје год да се појаве.²² Видимо, дакле, да лоза Болманац носи специфична обиљежја. И занимања су им таква. Ђорђе је наставио очев занат и био ћурчија, а дједа Јоцо је био воденичар. Дједа Ђорђеви синови, па тако и Нико, Ђукин отац, изучили су тишлерски занат. Нико, који је био и добар зидар, приженивши се у богату кућу, а и личном марљивошћу, стиче солидну имовину. Доживио је дубоку старост. Насљеђује га син Ђука, старајући се о оцу све до краја.

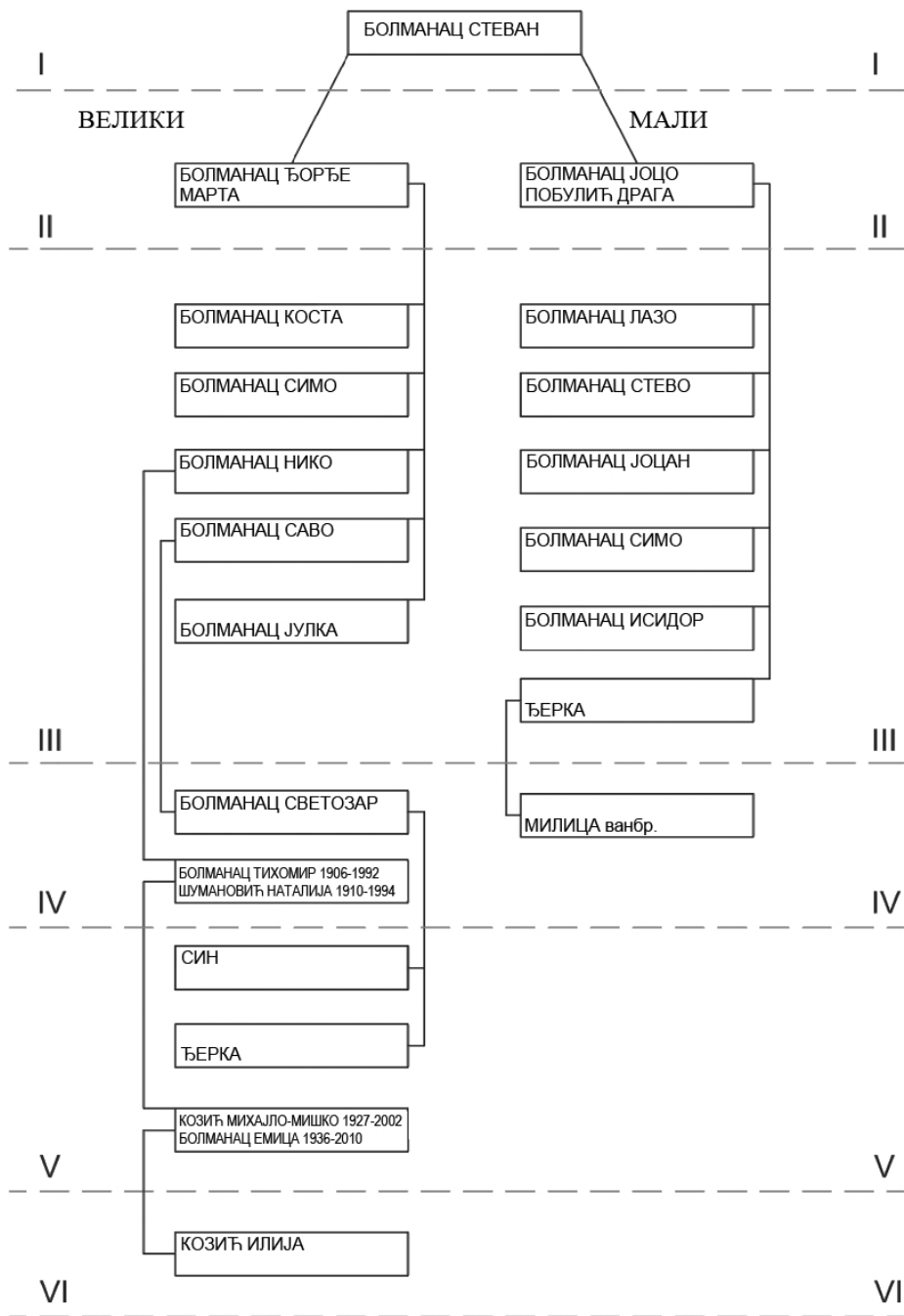
Нико је имао амбицију да Ђуки обезбиједи што боље образовање, јер је овај волио да учи. Тиме се ствара прилика да Степановић прикаже оно што особито воли, а то су сјећања на дјетињство. Заиста: прича о Ђукином школовању једна је од најдирљивијих у роману, као што је и дјетињство најљепши период живота. Изванредно склопљена, заузима ова прича цијело шесто поглавље. Натенане и у интимној атмосфери, казана је приликом једног сусрета када њих двојица, писац и Тихомир, остану сами и нико их не омета. Што и читаоцу омогућује да се саживи са описаним догађајима, те се, вођен причом, и сам врати у миле и, како би рекао Бранко Ћопић, плаветне дане дјетињства. Нарочито опојни у причи су детаљи о првим корацима у свијет. У оно вријеме када су га као најмлађег звали „Тиво“, ишао је наш јунак најприје у забавиште²³, но одатле је почесто бјежао. Отвори му неко капију па оду лијепо да се „сиграју по башчама и по сокацима“. Ко ли је отвари, ту високу капију? Па наравно – његов идол: „Ал нитко није био рабар, батрен, већ само мој ујак, Милан Панић. Ута сам га звао кад сам био мали јел нисам знао рећи ујак. Он дође, отвори ми капију, а ја, хајде, за њима. А куда? Свакуда. Куда они, тамо и ја“ (Степановић 2006: 43).

И како у животу, тако и у причи. Све уједно и идилично и страшно. Степановићев поступак, испоставља се, неумитно уплиће најслађе дјечије слике и емоције са суровим чињеницама живота. Ђукина је судбина већ од раних дана, током школовања, ударила у ненаданом смјеру. Послије забавишта иде он четири године у српску школу. И не зна ниједне друге ријечи сем српске. Отац га онда упише у „чивуцку“ школу, гдје мало научи „маџарски“ па и „швапски“. Годину дана остаје ту оспособивши се за наредно четворогодишње похађање грађанске школе. Негдје пред крај те образовне фазе, 1918,

²² Овдје бисмо примијетили да подјела лозе Болманац на велике и мале није неки изузетан и непоновљив случај. Ево примјера: У монографији о свом родном селу Ресановци у граховској општини аутор Урош Вукобрат спомиње двије породице Бајића, велике и мале Бајиће. Мали су, као и Болманци у Степановићевом роману, чувени по томе што су ниског раста а пржаве нарави. Интересантно је да се у том Вукобратовом родном селу појављују и Панићи. Добили су име по претку коју се звао Пане.

²³ Фотографију малог Ђуке у дјечијем вртићу у Мохачу Степановић је приложио уз роман.

ЛОЗА БОЛМАНАЦ

распоредили су се у јужној Барањи „Србијанци“, што је нашој дјечи донијело могућност да у мађарској школи додатно имају и час српског језика.

Рат је престао, све изгледа идеално. Рођен 1906, Ђука тада има девет година образовања и отац га води у Печуј да заврши још и трговачку школу. Да напредује, постане „бележник“, а не да се задржи у очевом „верштету“, као столар. Међутим, чим „Србијанци“, сходно мировним одредбама, напусте те пограничне просторе, – а Тихомир је баш завршио први разред стручне школе у Печују – нови министар забрани српској дјечи било какво школовање у Мађарској. Тако се, ето, одједном све изврће: Тихомиров отац се расрди и упише се за оптацију²⁴ у Југославију.

Историјске чињенице говоре, а аутор их износи преко Тихомировог искуства, да су се оптанти морали иселити из Мађарске у року од десет година од датума уписа. Што за Болманце пада крајем 1930. године.²⁵ Тада Тихомир са оцем напушта кућу и имање у Мохачу и пресељава се на другу страну границе, у Бели Манастир. Али ни на српској страни не остају они трајно, већ неких једанаест година, до почетка Другог свјетског рата. Таман колико да се поново скуће и разраде послове. Зашто су се тетак Ђука и његов отац изнова нашли у процјепу и све стечено опет оставили одселивши се, и то баш 1941. године? И како је њему и његовој породици уопште успјело да те страшне године, када ће простор сјеверно од Саве и Дунава потпасти под туђу власт и нико не може никуда да мрдне, како им је пошло за руком да поново пређу границу и из окупиране Југославије се врате у завичајни Мохач?

Те најдраматичније секвенце Болманчевог живота испуњавају петнаесто и шеснаесто поглавље романа, насловљени *Издајнице* и *Повраћајак*. Задржимо се на њима! Дају она пуни смисао поднаслову дјела – роман погранични. Изгледа то овако: Чим се 1941. године мађарска војска размјестила а српска повукла, долазе мађарски жандари и почињу да купе Србе, али не старосједиоце, већ само оптанте. Јер, издали су мађарску домовину – били су издајнице.²⁶ Није прошло ни недјељу дана, а проказане оптанте у Белом

²⁴ На тему оптације наилазимо код Степановића у приповијеткама *Изубљени њроб* и *У своме се селу не краде* из збирке *Усудне речи*. У самом роману, на почетку 11. поглавља, *Ойћанићи*, наводи се податак да се у оквиру оптирања српски крај Мохача скоро испразнио. Да су одселили „не само интелектуалци, трговци, занатлије, већ и сељаци, који раније ни сањали нису да би могли оставити своју земљу, куће, салаше. Од преко хиљаду петсто Срба, колико је пре Првог светског рата у Мохачу било, једва је остало сто педесет“, каже се уводно, прије него што отпочне сама Ђукина прича, уз важну оцјену да се и он „са приличном тугом сећао тих времена“. В. стр. 69.

И други савремени српски писци из Мађарске баве се темом оптације: Петар Милошевић је дотиче у роману *Ми же Сенћандрејци*, док је у дјелу Драгомира Дујмова *Воз савесити* она централна тема.

²⁵ У 11. глави (*Ойћанићи*), Тихомир наводи тачан датум пресељења из Мохача у Југославију: 6. новембар 1930., в. стр. 72.

²⁶ Уп. стр. 85, 14. поглавље под насловом *А онда је ойей избјо рај*.

Манастиру стрпаше у кола и кренуше. Кад су стигли до дравског моста, казује Тихомир, тамо су

они ... усташе били. Заузели су ћуприју и већ је крвава ћуприја. Много је тамо потучено Срба.

Нас жандари терају да станемо у ред, један по један, а усташе спремају машингеверу, шкљоца тамо, намјешта, и ту ће нас сад све потућ. Ови пуштају један по један, а они сам' трррр, трррр, па ајд у Драву. Неће они никога купит, нек Драва носи. Е, сад ту нема крви ни у коме више, свако ј' позелењо... Нема ту руменила више. И само да кажу „крећи“, кад на тај минут дође један мали аутомобил, изађе официр у мађарској униформи, ал швапски виче: „Weg is' das?“ Ко смо ми, показује на нас. А жандари салутирају, каже, не знамо немачки – „Nem értünk németül“. А он онда мађарски поче: „Mi van itten“? Шта је то ту, пита, вашар или сватови? Ко су ти људи? Каже жандар, издајнице. Какве издајнице? Па, каже, оптан-ти. Оставили су мађарску домовину, издали су је. Нису то никакве издајнице, каже официр. Шта оћете с њима? Каже, да и' преупутимо усташама. У Осијек. Ви немате на то право, виче официр. То су наши држављани, не можете ви њи послати у другу државу. Одма на слободу да сте и' пустили! А то је био Албрехт Фехерцег. Велики кнез, Хабзбург. Некад је ту било његово имање, у Барањи. Е, жандари онда салутирају, нису смиле против њега ништа. Он је онда ту неколико ријечи с нама разговором, онда су се наша кола окренила, свагда један Швабо тера коње, наше, и сви смо се попели у кола и хајде на траг. Е, па шта смо знали, већ „елјен“, викали смо. Живио! (СТЕПАНОВИЋ 2006: 87–88).

Пошто је остао жив, Ђука одлучује да се пошто-пото врати у Мохач. И његов нови прелаз границе како би у родном Мохачу издејствовао дозвалу за повратак испричан је у сличном стилу као и овај догађај на дравском мосту, неописив, а, видимо, ипак описани призор ликвидације недужних; путем посебне форме „којом се ... казују недоречене ствари“; прича срезана у кратким дијалозима; говори актера сабијени у клупко; на три језика одједампут. Живим говором представљен је претходно и улазак мађарске војске у Бели Манастир, када Болманац у униформисаним лицима препознаје и поздравља се са својим некадашњим мохачким комшијама свих нација. Ишли су заједно у школу. И сада, у новим, ратним околностима, они се једни другима јављају на стари начин. Њему они кажу: „Сербус Тихамер“, а он њима отпоздравља: „Сербус Јоцо“, „Сербус Маћи“, „Сербус Петер“. Зна их све у главу.

Када је та мађарска војска умарширала у Моноштор, свако је њу различито доживио. Тихомир за себе казује како је накратко гајио слабашну наду, неиспуњену, наравно, да их неће дирати. А поновило се лоше искуство Срба из времена оног претходног рата. Нијемци се, међутим, уопште не обазире на новопридошле мађарске војнике, већ, кличући „Сикхај, сикхај“²⁷,

²⁷ Уп. 14. поглавље, *А онда је ојейи избио райи*, стр. 82.

ишчекују своју војску. А са друге стране Болманац ће испричати да Србе оптанте нису моношторски „Шваби“ проказали мађарским жандарима, већ је то, што с огорчењем потврђује и баба-тета Наталија, био „неки Робичко, трговац“, „наказа, Пемац“. Овим аутентичним податком прича о „издајцима“ се и завршава. Прави издајца, потказивач, који се прије рата међу Србима био обогатио и осилио, завршава послије рата онако како је и заслужио: „купио (је) два магарчића па је по Печују угаљ развозио, по кућама“ (Степановић 2006: 89).

Као што смо већ напоменули, и поглавље *Повраћак* испричано је на сличан начин као и оно претходно са сценом на дравском мосту. Кад пређе гранични пункт и стигне у Мохач да би од власти затражио дозволу да се са породицом поново ту врати, Ђука опет поименице набраја кога је све од старих зналаца срео, ко му је помогао, ко није, шта су дословце једни другима, на два језика, рекли. И Ђукина прича, то јест Степановићева форма казивања и овај пут је толико жива и непосредна да је Мома Димић у поговору за роман с правом установио како се из тог горњег, северног региона, још од времена Јаше Игњатовића, у српској књижевности није појавила ликовима толико богата и врсна проза (Димић 2006: 147). Доиста је тако! Степановићев роман *Живети у Мохачу* пребогат је најживописнијим ликовима. Нема им броја. Као да је наш писац ишао у школу код Жана Паула. И док је овај описивао паланчицу и у њој све неке људе на три ћошка, толико стварне у ситницама да су фантастични: савјетника Гланца, инспектора Хартрехта, проповједника Флакса, агента Нојтела, чиновнике и чиновничике²⁸, дотле Степановић у шеснаестој глави свог романа приказује начелника Новаковића који неће ни ријеч српски да проговори, само мађарски, а ипак Болманцу одобрава прелаз границе, па онда редом, адвоката Пашку, главног бележника Бартока, градолначелника Лајчику Сењија. Па имамо и детаљ како на путу за Мохач Тихомир наилази на неке пограничне Шокце четнике, који су краљевци били, ишли својевремено с краљем у лов; што запањујуће дјелује, иако је истинито. Затим Ђука прича и дивну анегдоту о краљу и старом Шокцу: Стари пуши лулу. Краљ га приупита има ли свог дувана и би ли га садио, а он му одговара: „Па не ду (...), не ду. Садио би ал не ду.“ На то му краљ на лицу мјеста изда дозволу за сто струка дувана.

Но најзанимљивији лик у овом поглављу је, по нашем осјећају, онај кога Болманац среће у Дарди, гдје је добио дозволу да уђе у Мађарску. Лик Јоце Шашлића, начелниковог катане. „Баћа“ Јоцу Тихомир скоро да није препознао кад га је угледао у војној униформи „од четрнајсте године“, са „медалијама“ и гајтанима. Сусрет ће тај Ђуки донијети срећан исход, вратиће

²⁸ Парафразирам ријечи Станислава Винавера из написа *Сусрећи с немачким романџичарима*, у књизи *Немачки романџичари I*, стр. 85–86.

се он са својима у Мохач, али нешто друго нас у опису овог призора изненађује. Није то та стара кићена униформа. Зачудност, остранение, изазива једна ријеч, један језички драгуљ. Која је то ријеч?

То је ријеч катана. Како то, у чуду се питамо, да су је Ђука / Степановић прикачили уз лик овог Шашлића? Чији су преци сиротиња били, надничари, кочијаши, и из Шумберка подлазили у „Моач“²⁹. Одакле се ова ријеч нашла овдје, чија је, и шта значи? Вуков *Рјечник* даје на њемачком објашњење да је катана ратник на коњу, и уз то наводи примјер из народне књижевности: Скидај руо незнана катано. *Речник српскохрватскоја књижевној језика* из 1967. године тумачи да је ријеч мађарског поријекла, у значењу: војник, коњаник, хусар. Мађарски пак рјечник упућује на могућност њеног још старијег поријекла. Ми бисмо закључили сљедеће: Колико год да је стара, и ма чија да је – битно је да се сачувала у нашем језику преко епске, усмене поезије. Коју је Вук слушао и записао од народних пјевача. Један од најомиљенијих био му је Херцеговац Тешан Подруговић. – Није ли могуће претпоставити да је, унеколико, Тихомир Болманац то исто био Степановићу?

Имају двије Подруговићеве пјесме гдје се јавља ријеч катана. Једна је она раскошна о женидби српског цара Стјепана са стихом о „шест стотин“ латинских катана“, а друга је она о раскошној љепоти самог катане Стојана Јанковића³⁰, сина Јанка од Котара, који се из „ришћанског“ Приморја упутио у Лику да „измами“ себи „Хајкуну Ђевојку“, али је, преварен пићем, успут сјахао и заспао под зеленом јелом. Ово насљеђе наше усмене књижевности, сачувано у писаној форми захваљујући Вуку, никако није непознато ни барањским, ни другим Србима. Оно, показује се, увијек изнова и неочекивано покуља, нарочито у кризним историјским збивањима. Писац стварносне прозе Степановић, како видимо, вјерно га преноси у роман преко наизглед ситног, скоро непримјетног детаља, преко једне архаичне ријечи. Катана. Запамтимо ту ријеч!

Али не само у књижевним дјелима, већ и на други начин Степановић показује интерес за народну епику као основно национално добро. За примјер наводимо одломак из његовог тумачења ускочког циклуса у чијем саставу по својој љепоти пажњу привлачи и споменута Подруговићева пјесма *Женидба Стојана Јанковића*. Наравно, Степановић је у уџбеничком³¹ изла-

²⁹ Срби су свакојако називали Мохач: Муач, Моач, и то не само у народном говору већ и у научним записима. На примјер, прота Михалцић у својој књизи *Барања* наводи облик Мухач. А за врх Мечек изнад Печуја код Михалцића налазимо српски назив Мечка. В. стр. 12.

³⁰ О ускоку Стојану Јанковићу (живио у 17. вијеку), сину сердара Јанка Митровића, пише Снежана Самарџија у уводу за *Анџолоџију ејских народних пјесама*, коју је она и приреила, уп. стр. 21 и 25.

³¹ Ради се о уџбенику *Књижевности за 9. разред српске гимназије* у Будимпешти који су написали Петар Милошевић и Предраг Степановић. Степановићу припадају два задња

гању о овој пјесми уздржан и разборит. Више му је стало да нагласи снагу катане него љепоту опјеваног призора, док се нама чини да се сва природа која јунака, док спава, окружује присајединила њему и у његовом моћном ритму дише и сија. Дакле, Степановић каже:

Иако су песме о ускоцима често више стиховане хронике него песничке творевине високих уметничких вредности, у некима од њих ипак има артистичких квалитета. У овој песми је, на пример, веома леп и богат опис уснулог јунака, а изузетна је и хипербола којом се дочарава његова огромна снага:

Када јунак из травице дуне,
Уз јелу се узвијају гране.

4. СРЕТАН ЧОЈЕК. Имање на којем је Милан Панић зими држао овце било је у Ланчугу, удаљеном равном линијом седам-осам километара од Мохача. Проводио је он обавезно и по три зимска мјесеца уз њих. Није се могао поуздати у слуге и чобане, већ је ноћу лично дежурао како се не би неко тек ојагњено јагње смрзло у снијегу. Раније, док је отац Јакшо управљао, овце су зимовале на салашу у Вади, али касније, кад му је отац преписао имање препустивши му и све послове, а њему самом бијаше већ досадило да се стално из Мохача у Ваду и назад пребацује скелом, те, поред тога, и зато што ни за овце због сувишне влаге није ту било здраво, одлучи Милан Панић, негдје по завршетку рата, 1946, да све што има на Мохачкој ади распрода и од браће Калдора купи имање на врх брда у Ланчугу, одакле пуца прекрасан поглед на цијелу околину.

Приповијетка *Срећан чојек* коју Степановић први пут објављује у збирци *Усудне речи* 2008. године почиње управо описом видика са ланчучшког имања Милана Панића:

Дошо Арсо из Медине. Позовем ја њега на салаш. Био ј' у гостима код Болманчеви' па га позовем да дође један дан и код мене. Дођу сви, Ђука, Јакшо, Мишка...Цијело друштво. Закољем шиљеже, скувамо паприкаш, вина у подруму колко оћеш, било је и ракије још мало, оставјо сам, јел се зимус, док смо ту зимовали с овцама, доста потрошило. Ал било је. Остало је још.

Паприкаш се крчка, ми помало пијемо, пијуцкамо, разговарамо; Арсо само гледа. Салаш је на брду, испод нас цијело Мохачко поље, мало улијево варош, види се и Дунав, а било је лијепо вријеме па се видио и партизански споменик код Батине, на Батинској скели, виде се и Банска брда код Поповца, а овам опет, преко Ланчуга, Аршањско брдо.

„Милане“, каже Арсо, „да ја тако што имам, ја никад не би ишо дољ' у варош.“ Па не идем ни ја, кажем му. Чак ни у зиму. Само кад морам. (СТЕПАНОВИЋ 2008: 70)

Видимо: Лијеп, идиличан prizor. Права љепота! Видимо, ми који познајемо Степановићеву стварносну прозу (али и ко ништа од њега није претходно читао, једнако ће уживати у љепоти овог штива!): Сада се приповиједа на нов начин. Пред нама је Милан Панић, а не пишчев дјед какав се појављује у ранијим приповијеткама или у роману *Живети у Мохачу*. Нема аутобиографских елемената, нема нигдје писца. Нико не посредује између главног лика, Милана Панића, и нас. Говори само он. Он о своме животу, својим прецима, својим авантурама које је доживио по барањским селима, Сабару, Куљкету, Сислоку, Семелу, и пашњацима, све до планине Мечек понад Печуја, куда је годинама и деценијама водио и напасао овце. Он о својим салашима, подрумима, виноградима, воћњацима, ланцима земље, у Вади, Церику, Ланчугу. Он од рођења па до старости, он у својој кући у Мохачу када је већ објесио пастирску куку о клин и продао пастирског кера другом, младом газди, жалећи због тога. Али ипак: Он који нас на крају приче оставља у увјерењу да је био сретан у животу.

Дакле, писац је у приповиједи *Срећан чојек* дао ријеч свом јунаку. Потпуно се сакрио иза њега. А јунак, паорин, слободно прича: „Ја учит нисам волјо, књиге нисам чито, ал сам зато научјо радит. Особито с овцама“ (СТЕПАНОВИЋ 2008: 73). Износи такође: отац је „заповиједо“, „моро“ га је „слушат“, и кад нешто није ишло како треба, „увјек (је) мислио, шта ће отац казат“ (СТЕПАНОВИЋ 2008: 74). Догоди му се тако једном да је оставио овце на туђој њиви да пасу и отишао на ручак, а кад се вратио, овце му отјерао сабарски субаша. Он појури за њим, стигне га и викне: „стани! Стани! ... Неш терат моје овце“:

Ал он оће, тераће. Кажем, нећеш, бога ти твога... Ја куку, он за револвер. А ја куку па по глави, он пане. Па се дигне па опе' ће. И удари ме још по кољени, јел и он је имо штап, шта ли..., батину. Ја онда ударим још једанпут, он опе' пане (СТЕПАНОВИЋ 2008: 75).

Док се са субашом нагодио, а отишао је случај и на суд, коштало га је то таман колико за једну краву. Друга авантура, испричана са исто толико хумора, а и она га је коштала једне краве, збила се кад се са чича Мишом („били смо ко родови“, каже Милан) и његовом братом гостио у кафани и на одласку се покошкали с неким Тотом, јаким момчином. Тот чича Мишиног брата лупи о врата па „полупа пенџер на врати“. И Милан, шта ће, „имо (је) грбави вишњев штап“ и лупи Тота по глави. „Таки се занео, таки се покорјо, поче се... А ја кажем, бога ти матерног, убићу те“ (СТЕПАНОВИЋ 2008: 79).

Дакле, пребио он Тота! Али наставак овог догађаја је још интересантнији и представља врхунац хумора, добродушног хумора тако својственог Степановићевом приповиједању. У продужетку приче открива нам се још један, недоречен и сумњив случај у којем је прорадила крв Милана Панића.

А каква је то крв била, већ од дјетињства, остало је сачувано у Ђукином сјећању и срочено у двије ријечи: „рабар“, „батрен“.

Послије окршаја са Тотом, прича даље Милан, иде он кући, сам, сви су други већ отишли, и преиспитује се, каје, зебња га спопада:

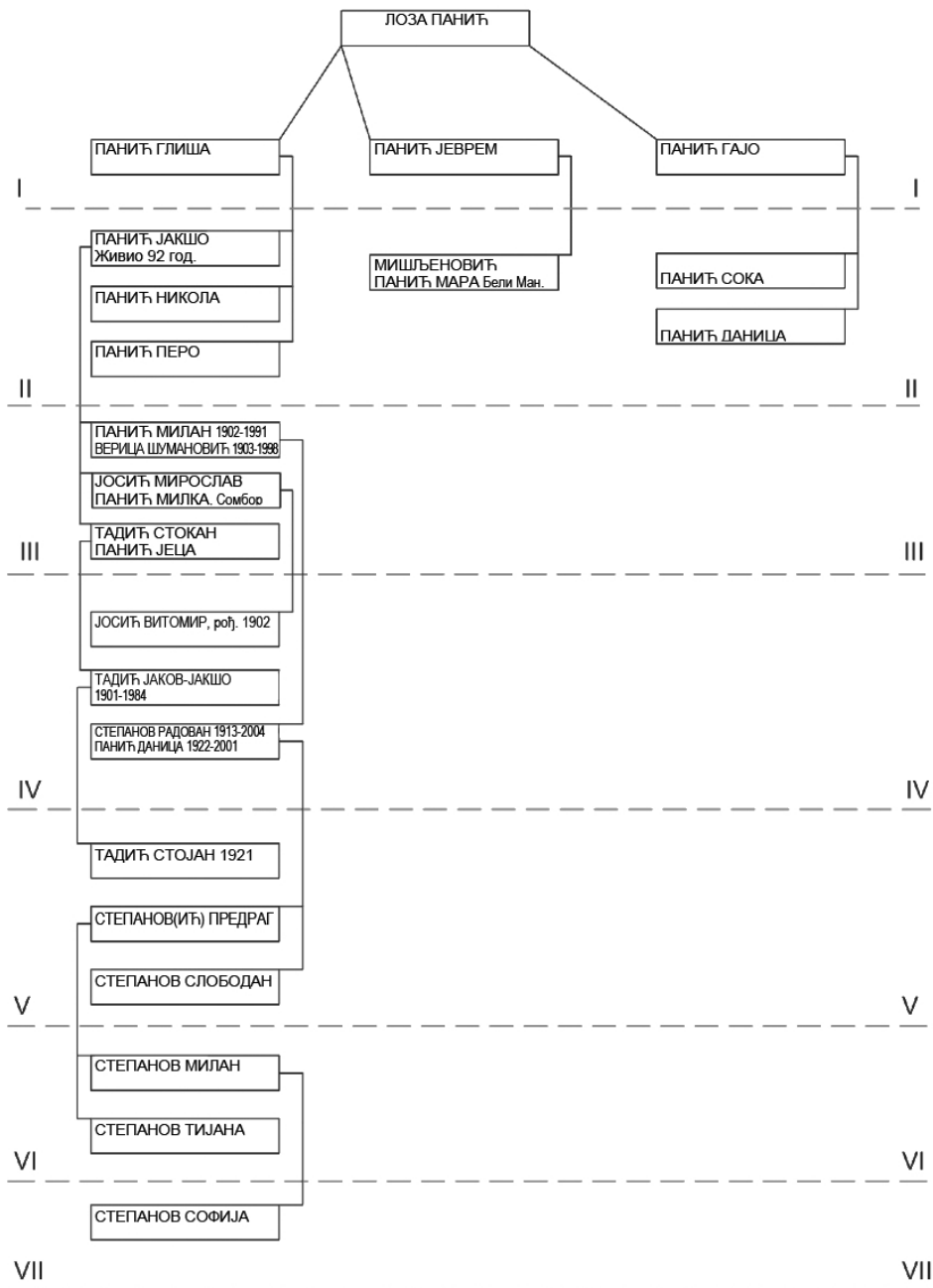
...ја сам то урадио. Па мислим, јој, Боже... Још није прошло ни оно кад сам... Ал па ослободили су ме. Самоодбрана је била па су ме ослободили. Он ме напо. Дочеко ме са сјекиром иза једне капије, а ја сам имо нож у чизми па је настрада. Ал и ја сам страда с руком. Пресјеко ми жиле па је остала саката... А можда га и нисам ја, није од тог... Неко ј' дошо после, кажу, па га докрајчио... Вилама. Сад једно још није ни прошло право, сад већ за другог да одговарам? Да сам га још једанпут лупјо, мого сам га убит. Шта би онда? Боже! (СТЕПАНОВИЋ 2008: 79).

Не можемо, наравно, све те згоде Милана Панића да побројимо! Вјерујемо да ће читалац, сваки понаособ, из казивања у приповиједи *Срејшан чојек* извући баш оно што му највише годи. Што га подсећа на сопствени живот, или на приче о можда скрајнутим а тако животодавним пустоловинама чланова и предака његове породице. Пређимо и ми на онај дио (ис)повијести који се односи на родослов, на претке и потомке Милана Панића. Врелу крв наслиједио је од оца Јакше, такође и здраву физичку конституцију. Отац му никад није био болестан и поживио је деведесет и двије године. Јакшо је имао два брата, Перу и Николу, па кад се њих тројица појаве негдје на вашару, Мађари кажу, иду Глише, дједа Глишини синови, треба се чувати. Јакшо је добио сина тек послвије двадесет година. И поносио се њиме. Двије су му ћерке биле већ удате када се Милан родио. Старија Милка имала је сина Витомира, рођеног исте, 1902, кад и Милан, а млађа Јеца сина Јакшу (добио је име по деди) који је био годину дана старији од Милана.

Из Миланове приче сазнајемо много о Панићима. Много доброга. Били су богати, али се нису завадили због имовине. Потанко је описано како су је дијелили, шта је коме припало, ко је шта наслиједио, ко је какав мираз добио, шта је његова жена Верица донијела као мираз у кућу, шта је Милан препустио зету Радовану, мохачком свештенику, пошто је овај био пуки сиромаш када се оженио његовом ћерком Даницом. У причу је уткана и женска линија, имућни Шумановићи, од којих потиче Миланова жена Верица. Посебно се истиче да је дуговјечна баба Даша, Верицина баба, још за живота њима преписала салаш са виноградом у Церику.

И тако, кроз причу, исцртава се пред нашим очима лоза Панић, стварни преци и потомци стварне личности Милана Панића, и то почев од половине деветнаестог па све до пред крај двадесетог вијека. Извучена из приче, лоза Панић изгледа овако:

ЛОЗА ПАНИЋ

За Милана Панића може се рећи да је најраскошнији лик не само у стварносној него у цјелокупној Степановићевој прози. Није то само зато што је био „батрен“, што је пјешке прошпартао Барању од Мохача до Печуја и што се знао с многим људима па и младим снашама по барањским селима. Није ни зато што је од оца наслиједио иметак који је онда вишеструко увећао. Милан Панић је „сретан чојек“ зато што воли живот. Ужива у животу. И није сам у животу.

Снажан је: „Пио сам цијелог живота, сваки дан сам попио литру, подруг³² литре вина, било ј’ да и више, ал се никад нисам напио“ (Степановић 2008: 97). И понављамо: Није волио да буде сам и никада није био сам. У то име завршићемо излагање о Степановићевој стварносној прози једним цитатом из *Срејћној чојека*, из којег се можда онајбоље огледа бујна природа Милана Панића. Уз напомену да се у одломку који слиједи на ненаметљив али ипак уочљив начин појављује и лик самог писца, што нас наводи на закључак да је причу о свом дједу испричао и на основу сопственог учешћа у бар неким од описаних догађаја – наводимо тај одломак:

Ишло је. А ја понекад станем па гледам; гледам салаш, виноград, земљу, гледам дољ’, тамо ј’ варош, Дунав... Па кажем: љепото моја, животе мој. Уживам. Онда смо врло добро живили; после рата. Два винограда, јелда, па кад дође берба, на два мјеста мораш брати. Горе код салаша раде Шваби, беру Швабице, а дољ’ у Церику родбина и кога позовемо. Дођемо са пет-шест кола из вароши, закољем овцу, доведем тамбураше, свирају цијел дан. Жене беру, пјевају, веселе се, па и посо онда боље иде. А увече кад се враћамо, све се праша Јањинским путем. Ред кола а ја на крају, терам ждријепца, тешког међумурца, усамо. У коли, иза мене, тамбураши свирају, пјевамо, све се ори. Узмем унука, оног старијег, поред себе на сиц па терај. Милина једна (Степановић 2008: 85).

*

Роман *Живетѝи у Мохачу* и прича *Срејћан чојек* најзначајнија су Степановићева остварења у домену стварносне прозе. Два се дјела огледају једно у другом. Треба их напоредо читати. Једно у једној, друго у другој руци. Оно што је недоречено у роману, допуњено је у приповиједи. Оним чиме је, садржински, заокупљен Ђука Болманац, тиме је погођен и Милан Панић, само на други начин. Болманац ће бити оптант и због оружаних сукоба као и политичких реформи послје Другог свјетског рата принуђен је да се увијек изнова кући. Милан Панић и његов отац неће никад напустити Мохач.

³² И израз „литра, подруг литре вина“ свједочи колико је Степановићев језик аутентичан и дубоко укоријењен у народном говору какав се од искона преносио од једне генерације на другу. Упамћено је да је народни пјевач Тешан Подруговић, Вуков савременик, првобитно имао друкчије презиме, а да му је ово дато због тога што је био врло крупан, висок: човјек и подруг, један човјек и још пола преко тога, један и по човјек.

Упркос неприликама са влашћу па и национализацији имовине, Милану Панићу успијева да оствари сву пуноћу живота.

Наведена дјела се истичу и по томе што се не само садржински преплићу и надограђују, већ и зато што су главни ликови у њима уједно и носиоци породичне лозе, што су мохачке лозе Болманац и Панић родбински повезане, а ту своје мјесто има и аутор. Путем епско-литерарне, умјетничке форме писац ове двије стварне лозе и њихове носиоце уводи у један трајнији свијет него што је свакидашњи, омогућивши нама, читаоцима, да сопствену свакидашњицу обогатимо и оплеменимо се.

Када је о језику ријеч, о барањском дијалекту којим говоре јунаци ових дјела, то је нешто већ историјско што ће се захваљујући Предрагу Степановићу трајно сачувати у нашем укупном књижевно-културном наслеђу. По виртуозно изведеном говору којим Степановић обликује лик Милана Панића ово његово остварење равно је најпознатијим примјерима стварносне прозе и усменог казивања у матичној књижевности. Рецимо главној јунакињи романа *Петријин венац* аутора Драгослава Михаиловића. И у формалном погледу се Степановићева приповијетка *Срећан чојек* и Михаиловићев роман о Петрији Ђорђевић додирују: И Петрија и Милан *усмено*, у присуству неидентификованог али њима присног слушаоца, причају свој живот. Приповиједање је непосредно и вјеродостојно, у изворном дијалекту и у првом лицу.

Двојица споменутих аутора додирују се у још једном погледу: Михаиловићев роман *Чизмаши* и Степановићев роман *Живећи у Мохачу* имају двослојну структуру. Један слој чини усмени говор главних јунака, Жике Курјака, односно Тихомира Болманца. Други слој код Михаиловића испуњавају изводи из војно-архивских докумената који представљају позадину збивања везаних за главног јунака³³, док у Степановићевом роману тај писани слој, наспрам усменог Болманчевог казивања ијекавицом, гради пишчево оквирно приповиједање на стандардној књижевној екавици.

У погледу композиције, дјело *Живећи у Мохачу* је самосвојно. Ослонио га је писац на сопствене, већ постојеће темеље, на свој први роман *Прејоловљени*.³⁴ Иако у раној фази пише имагинативну прозу, па тек касније прелази на стварносну, Степановића у суштини одликује стамена нарација. Нема никад импровизованих, површних ефеката, нити додворавања публици. Готово од самих почетака он чврсто држи узде док приповиједа. Унутар појединих поглавља двају његових романа може бити скокова у прошлост или у будућност, као и епизодних скретања са главног тока радње, романескном жанру је то, уосталом, и својствено, али је исход на крају увијек један те исти: Степановић почетним и задњим поглављем ставља све исприповиједано у ред, сва животна комешања својих романескних јунака доводи до смирења, отварајући читаоцу могућност за катарзу.

³³ Види Степановићев приказ овог Михаиловићевог дјела, *Сћари морал и нова времена*, у књизи *Зайиси једној чийаоца*, стр. 72.

³⁴ О оквирној радњи код Степановића погледати Станаревић 2019: 407.

Приповијетку *Срећан чојек* писац је недавно објавио на мађарском језику.³⁵ Наслов јој у преводу гласи *Szerencsés ember*. Погледамо ли његов превод једне од кључних реченица те приче, ону у којој главни јунак Милан Панић спомиње старијег унука кога је ставио поред себе у кола док се весела поворка враћа из бербе грожђа, а тај унук је нико други до сам писац (погледати наш претходни цитат), доћи ћемо, иако не знамо тај страни језик, до врло интересантног сазнања. Открићемо, са задовољством, да се мађарски и српски језик узајамно преплићу. Мађари у свом језику имају српских ријечи, као што смо и ми усвојили нешто из њиховог вокабулара. На мађарском дотична реченица, с тим што смо овдје ону ријеч преузету из српског у мађарски истакли курзивом, гласи овако: „Az ülésre magam mellé vettem a nagyobbik *unokámat*, és hajts“ (Stepanović 2017: 24). О овоме Степановић нуди сљедеће објашњење: „Unuk je u mađarskom doslovno preuzet iz srpskohrvatskog unuk i glasi unoka. Praunuk je dédunoka. U mađarskom, prema mađarskim lingvistima, ima 3-4 puta više slovenskih reči nego ugrofinskih, ali samo kad su u pitanju tzv. osnovne reči. Ali onda dolaze izvedenice, a one se već računaju kao mađarske, s pravom. Na primer, mađarska reč *astal* je pozajmenica od stol, ali *astaloš* – stolar je već mađarska izvedenica.“³⁶

Мноштво словенизама у мађарском Степановић поткрепљује примјерима из области земљорадње, што је такође интересно с обзиром на пишево паорско поријекло којим се дичи, односно на занимање деда Милана Панића и деда-тетка Тихомира Болманца које је приказао на најљепшим страницама своје стварносне прозе. Дакле, Степановић информисе о сљедећим словенизмима у мађарском: слама – szalma, сено – szena, зоб – zab, грабље – gereblye, копати – kapalni.³⁷

Ријетки су билингвални писци у нашој књижевности. Умјесто да их због тога још више цијенимо и још чвршће пригрлимо, олако их сврставамо у писце дијаспоре, тамо негдје ван главног тока, занемарујући чињеницу да услед историјских збивања, којима и сами свједочимо, чак и средишњи матични простори, а не само периферни, могу да падну у стране руке те писци матице постану писци дијаспоре.

4. БИОГРАФИЈА ПРЕДРАГА СТЕПАНОВИЋА

15. 1. 1942. Рођен у Мохачу. Отац Радован Степанов, поријеклом из Сантова, иако слабог имовног стања, завршио је Богословију у Сарајеву (1932–1938), одакле је донио пун кофер књига, руске класике, Толстоја и Тургенева, који су значајно инспирисали Степановића

³⁵ Прва од девет прича у збирци из 2017. године коју је Степановић насловио *Kisvárosi és egyéb történetek* (Малоградске и друге приче).

³⁶ Ова тумачења сам, на упорно зановијетање, добила од аутора у мејлу од 7. 5. 2020. године.

³⁷ Ауторов мејл од 9. 5. 2020.

- на почетку књижевног стварања. Мајка Даница, рођена Панић, имала је богат мираз. Године 1946. купљена је за њене дукате велика кућа у центру Мохача, улица Свете Тројице 23 (Szentháromság u. 23), у којој је Степановић одрастао, написавши ту и свој први роман. Код куће се по очевом налогу говорило књижевним језиком и екавицом, а не барањским дијалектом, чега се Степановић придржава цијелог живота.
1944. Рађа се брат Слободан.
- 1960–1962. Након завршене осмогодишње мађарске школе и гимназије у Мохачу полаже пријемни испит прво на Економском факултету у Будимпешти а потом и за вишу наставничку школу у Печују, али га као сина православног свештеника нису примили. Одлази у Будимпешту и двије године учи аутомеханичарски занат.
- 1962–1966. Полаже пријемни испит у Будимпешти, гдје жели да студира руски и српскохрватски језик и књижевност, али је опет одбијен. Отац тужи пријемну комисију те му се одобри упис на Вишу наставничку школу у Печују. Током студија, 1964, путује у Југославију. Пише за мађарске новине есеје *Мешићровићева талерија у Силишту* и *Дубровник*.
У Печују упознаје своју будућу супругу Ержебет Шади (Sády Erzsébet).
Након завршене више школе ради као наставник у Српскохрватској основној школи и гимназији у Будимпешти.
1967. Рађа се син Милан. Живи са породицом у Будимпешти као подстанар.
1968. Преводи Киша на мађарски: *A csönd elemei – Mai jugosláv esszék (Válogatta és az utószót írta Danilo Kiš)*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1968 (*Елементи тишине*, есеји, избор и поговор Данило Киш).
1969. Још један превод: *Kisértő igazság – Mai jugosláv elbeszélők. Válogatta, az utószót és a jegyzeteket írta Sztepanov Predrag. Európa Könyvkiadó, Budapest, (Пре истиине*. Савремени југословенски приповедача. Избор, поговор и белешке Предраг Степанов. Превели П. Степанов и група преводаца).
- 1967–1972. Шеф Славистичке катедре Ласло Хадрович тражи од Степановића да што прије заврши факултет како би га, као Барањца, могао узети за сарадника на предмету Дијалектологије, будући да у Мађарској Срби у Барањи говоре источнохерцеговачки дијалекат са правилном акцентуацијом, што за друге крајеве није карактеристично. Степановић најприје почиње ванредно да студира у Новом Саду, али се пребацује у Сегедин па затим у Будимпешту гдје за двије године завршава русистику. Постаје аспирант при Академији наука.
Објављује приповијетке *Нейовраћ* и *Побијте њаве канаринце*.

1972. Тог љета у Мохачу је за два мјесеца написао роман *Прејоловљени*. Прије тога, 1971, од постојећег романеског материјала приређује радио драму *Az úszó kő (Пливајући камен)* која је два пута емитована на мађарском радију.
1973. Нови превод: Jara Ribnikar: Jan Nepomucki (regény). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1973. (*Јан Нејомук*. Роман).
1974. Затим: Branimir Šćepanović: Az a gyalázatos nyár (regény). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1974. (*Срамно лјето*. Роман).
- 1972–1976. Послије завршене трогодишње аспирантуре проф. Хадрович прима Степановића за адјункта.
Теренска истраживања српских и хрватских говора у Мађарској у циљу израде кандидатског рада (докторске дисертације).
Мајка Даница продаје кућу у Мохачу и Степановић за свој дио новца купује стан у Будимпешти, у X кварту (Kada utca 149. IV / 1).
16. 9. 1974. *Књижевне новине* објављују приповијетку *Смрт цимбалиста Пиције*, због које се диже велика прашина и у Србији и у Мађарској. Степановићу није продужен уговор на Факултету, нити му је одобрена одбрана готовог кандидатског рада. Забрањено је објављивање његових литерарних дјела. Како би пребродио невоље, одлучује да се убудуће не потписује као Степанов, већ као Степановић.
- 1976–1982. Ради као научни сарадник Групе за изучавање источноевропских књижевности при Мађарској академији наука.
1977. Брани кандидатски рад и постаје кандидат наука.
1978. Наставља да преводи дјела наших писаца на мађарски: Ivan Ivanji: Diocletianus (regény). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1978. (*Диоклецијан*. Роман). Овај превод потписује већ као Предраг Степановић.
1979. Milovan Danajlić: A kételkedés joga (esszé). Európa Könyvkiadó, Budapest, 1979 (*Право на сумњу*. Есеји). Превод, избор и поговор Предраг Степановић.
1980. Рађа се ћерка Тијана.
1982. Излази његов први роман *Прејоловљени*. Враћа се на факултет као ванредни професор.
1984. Објављује збирку *Малоградске и грује њриче*.
У антологији *На грујој обали* појављују се његове приповијетке *Архејшијски кримић*, *Овде је Бено* и *Људачка романса*.
1986. Дисертација на енглеском језику: *A taxonomic description of the dialects of Serbs and Croats in Hungary – The štokavian dialect*.
У копродукцији Печујског студија Мађарске телевизије и Новосадске телевизије снимљен филм по роману *Прејоловљени*.
Сценарио Драгана Бошковић, режија Бранислав Митић, улоге

Соња Кнежевић (Ана), Сузана Петричевић (Љиља), Тихомир Станић (Милорад), Александар Берчек (Војин), Јосип Маторић (Драган).

5. јули 1989. На стогодишњицу смрти Јакова Игњатовића оснива се у Мађарској, на иницијативу књижевника Стојана Вујичића, Задужбина Јакова Игњатовића. Потписници оснивачког листа: Стојан Вујичић, Радомир Ластаћ, Предраг Степановић, Петар Милошевић и Олга Обреновић.
- 1989–1990. Уредник са српске стране, уз Мију Карагића са хрватске, књижевног часописа *Глас* из Будимпеште, под патронатом Демократског савеза Јужних Словена.
- 1991–2002. Уредник *Издана*, издавачког органа Српског демократског савеза, гдје се објављују дјела српских писаца из Мађарске.
1992. Награда Задужбине Јакова Игњатовића.
1994. Књига есеја и критика *Зайиси једној чийаоца*. Дисертација *Говори Срба и Хрваџа у Мађарској – шћокавско наречје*.
1996. Роман за дјецу *Прича о малом зецу*.
2000. Лингвистичка студија *Говори Срба у Мађарској*. У антологији *Приче из ѿуђине* излази приповијетка *Овде је Бено*.
2004. Одлазак у пензију. Предаје у полустатусу, као пензионер, још двије године.
2006. Роман *Живеџи у Мохачу*. Награда „Арсеније Чарнојевић“.
2008. Степановић објављује збирку приповиједака *Усудне речи*. Продаја стана у Будимпешти. Пресељење у Сентандреју.
2015. Прича *Сироишца* уврштена у *Анѿолоѿију савременој сѿварала-шћѿва за децу срѿских ѿисаца у расејању*.
2017. Из штампе, у сопственом преводу на мађарски, излази књига *Kisvárosi és egyéb történetek (Малоѿрадске и друѿе ѿриче)*. Ово није превод истоимене Степановићеве збирке из 1984. године, него су поред прича из те збирке у ново издање укључене и оне из збирке *Усудне речи*. Из прве је аутор одабрао приповијетке *Археѿѿѿски кримић*, *Лудачка романса*, *Овде је Бено* и *Туна Маѿарац*, док су из друге преузете *Среѿѿан чојек*, *Изѿубљени ѿроб*, *У своме се селу не краде*, *Усудне речи* и *Афѿанисѿѿан*, *Пакисѿѿан*.
2018. *Невен* објављује приповијетку *Чај с румом и хризанѿѿеме*.
2019. *Невен* објављује *Скаску о Руѿѿи* и *Скаску о Јелисавеѿѿи*.

ИЗВОРИ

- Анџолоџија еџских народних џесама*. Приредила и предговор написала Снежана Самарџија. Београд: Политика – Народна књига, 2005.
- Анџолоџија савременоџ сџваралаџџива за децу срџских џисаца у расејању*. Приредили Љубиша Симић и Александар Чотрић. Чачак: Пчелица, 2015.
- Данолић, Милован. *Ослободиоци и издајници*, Београд: Филип Вишњић, 2001.
- Димић, Мома. *Живео живоџ Тола Манојловић*. Београд: Ново дело, 1986.
- Дуџмов, Драгомир. *Воз савесџи*. Будимпешта: Задужбина Јакова Игњатовића, Српска самоуправа у Будимпешти, 2005.
- Дуџмов, Драгомир. *Јесејево сџабло*. Будимпешта: Задужбина Јакова Игњатовића, Српска народносна самоуправа у Ержебетварошу, 2017.
- Живоџ оца Радована*. Забележио и приредио Милан Степанов. Београд: Етнографски институт САНУ, 1994.
- Михаиловић, Драгослав. *Пеџриџин венац*. Београд: Српска књижевна задруга, 1979.
- Михаиловић, Драгослав. *Чизмаџи*. Београд: Ауторско издање, 2008.
- На груџој обали*. Хрестоматија послератне књижевности на српскохрватском језику у Мађарској. Саставио и поговор написао Петар Милошевић. Ваљево – Београд: Милан Ракић, Културно-просветна заједница Србије, 1984.
- Приче из џуђине*. Антологија српске приче у дијаспори. Приредио Васа Михаиловић. Београд: Удружење књижевника Србије, 2000.
- СТЕПАНОВИЋ, Предраг. *Прича о малом зецу*. Роман за децу у двадесет пет приповедака, Ваљево – Београд: Ваљевска штампарија – Орфелин, 1996.
- СТЕПАНОВИЋ, Предраг. *Живеџи у Мохачу*. Роман погранични. Београд – Будимпешта: Удружење књижевника Србије, Задужбина Јакова Игњатовића, 2006.
- СТЕПАНОВИЋ, Предраг. *Усудне речи*. Приповетке. Будимпешта – Београд: Радионица „Венцловић“ – Народна књига – Алфа, 2008.
- СТЕПАНОВИЋ, Предраг. Чај с румом и хризантеме. *Невен*, прилог *Срџских недељних новина* у сарадњи са Задужбином Јакова Игњатовића. Будимпешта, 2018.
- СТЕПАНОВИЋ, Предраг. Реминисценције. Две скаске различите, по нечем ипак сличне. *Невен*, прилог *Срџских недељних новина* у сарадњи са Задужбином Јакова Игњатовића, Будимпешта, 2019.

*

- МИЛОШЕВИЋ, Petar. *Mi že Sentandrejci*. Novi Sad – Budimpešta: Matica srpska – Izdan, 1997.
- МИХАИЛОВИЋ, Dragoslav. *Uhvati zvezdu padalicu*. Pripovetke. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, Srpska književna zadruga, 1984.
- НИКОЛИЋ, Dragan. *Od Tekije do Tekije, preko Rusije i Sibirije*. Novi Sad: Prometej, 2019.
- СТЕПАНОВИЋ, Predrag. *Kisvárosi és egyéb történetek*. Budapest: Venclovics Műhely, 2017.
- СТЕПАНОВИЋ, Predrag. *Malogradske i druge priče*. Budimpešta: Preduzeće za izdavanje udžbenika, 1984.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ВАСИЋ, Милан. *Маршолози у југословенским земљама под турском владавином*. Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005.
- ВИНАВЕР, Станислав. Сусрети с немачким романтичарима. *Немачки романџичари I*. Београд: Нолит, 1959.
- ВУКОБРАТ, Урош. *Ресановци, стари српско насеље на цесити римској цара Клаудија*. Београд: Ауторско издање, 2009.
- ГРУЛИЋ, др Радослав М. *Духовни животи Срба у Војводини*. Београд: Српско библиофилско друштво, Музеј Српске православне цркве, 2012.
- ДАНОЛИЋ, Милован. *Личне ствари*. Огледи о себи и другима. Београд: Плато, 2001.
- ДЕРЕТИЋ, Јован. *Крајња историја српске књижевности*. Нови Сад: Светови, 2001.
- ДИМИЋ, Мома. Срби земље горње. У: Предраг Степановић, *Живети у Мохачу*. Роман погранични. Београд – Будимпешта: Удружење књижевника Србије – Задужбина Јакова Игњатовића, 2006.
- ИВИЋ, др. Алекса. *Историја Срба у Војводини*. Нови Сад: Матица српска, 1929.
- КАРАЦИЋ, Вук Стеф. *Српски рјечник*. Београд: Нолит, 1969.
- КЕЦМАН, Давид Дако. *Провид кроз сва времена. Савремена српска проза на јилу Мађарске*. Будимпешта: Задужбина Јакова Игњатовића, 2019.
- ЛАСТИЋ, Никола. *Историја Срба у Мађарској 1918–2012*. Кроз призме историчара, књижевника, учесника. Будимпешта: Задужбина Јакова Игњатовића, 2016.
- МИЛОШЕВИЋ, Петар. Питамо Предрага Степановића. О његовом новом роману и о нашој књижевној ситуацији. Интервју. *Невен*. Будимпешта: Задужбина Јакова Игњатовића, 2005.
- МИХАЛЦИЋ, Стеван. *Барања. Од најстаријих времена до данас*. Београд: Библиотека града Београда, 1991.
- ПАВЛОВИЋ, Драгољуб М. *Србија и српски покрет у Јужној Угарској 1848. и 1849*. Београд: Српска књижевна задруга, 2009.
- ПАНИЋ, Божидар. Срби у Араду од Карловачког мира до сеобе у Русију (1699–1751). *Сеоба Срба у руско царство половином 18. века*. Нови Сад: Српско-украјинско друштво – Архив Војводине – Музеј града Новог Сада, 2005.
- ПРЕЛИЋ, Младена. (Н)И ОВДЕ (Н)И ТАМО. Етнички идентитет Срба у Мађарској на крају XX века. Београд: Српска академија наука и уметности – Етнографски институт, 2008.
- РИСТИЋ, Јован. Србија и српски покрет у Угарској 1848–1849. У: Јован Ристић. *Историјски списи*. Београд: Српска књижевна задруга, 1940.
- САМАРЦИЈА, Снежана. О тематским круговима и континуитету варијаната. Предговор у: *Антологија ејских народних јесама*. Београд: Политика – Народна књига, 2005.
- СТАНАРЕВИЋ, Рада. Нова серија 'Невена' – културног, књижевног и умјетничког гласила из Будимпеште. *Летопис Матице српске* 500/ 6 (2017).

- СТАНАРЕВИЋ, Рада. *Прејоловљени* – први роман Предрага Степановића. *Филолог* X (2019).
- СТЕПАНОВИЋ, Предраг. Говори Срба у мађарској језичкој средини. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 11/2 (1982).
- СТЕПАНОВИЋ, Предраг. Уметничко обликовање усменог казивања у савременој српској прози. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 15/2 (1986).
- СТЕПАНОВИЋ, Предраг. Барањска лексика у Вуковом Српском рјечнику. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 17/1 (1988).
- СТЕПАНОВИЋ, Предраг. *Говори Срба и Хрватија у Мађарској – шиокавско наречје.*, Београд – Нови Сад – Горњи Милановац: Вукова задужбина – Матица српска – Дечје новине, 1994а.
- СТЕПАНОВИЋ, Предраг. Романи Моме Димића. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 23/1 (1994б).
- СТЕПАНОВИЋ, Предраг. *Зайиси једној чийаоца*. О писцима и књигама. Будимпешта: Издан, 1994в.
- СТЕПАНОВИЋ, Предраг. Однос приповедача и основног лика у роману „Ослободиоци и издајници“ Милована Данојлића. *Научни сасијанак славистија у Вукове дане* 29/2 (2000а).
- СТЕПАНОВИЋ, Предраг. *Говори Срба у Мађарској*. Будимпешта: Самоуправа Срба у Мађарској, 2000б.
- СТЕПАНОВИЋ, Предраг. Ијекавски елементи у екавским говорима Срба у Мађарској. *Јужнословенски филолоџ* LVI/3–4 (2000в).
- СТЕПАНОВИЋ, Предраг. Народна књижевност. У: Петар Милошевић, Предраг Степановић. *Књижевност за 9. разред српске гимназије*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 2005.

Rada B. Stanarević

PREDRAG STEPANOVIĆ'S REALIST PROSE
(CHARACTERS, FAMILY LINES, LANGUAGE, FORM)

Summary

Predrag Stepanović comprehensively analyzed realist prose, both as a linguist and a dialectologist, as a literary critic, theoretician and literary historian. What he created as a narrator puts him side by side with our most renowned writers of realist prose such as Dragoslav Mihailović. When we put aside indelible facts about reality that make Stepanović's prose what it is, that being real people, real geography, real historical events, real vernacular of a region, and when we shield ourselves from the intoxicating influence of this type of narrative, from its playful beauty, we come to the conclusion that the novel *Living in Mohacs* (*Živeti u Mohaču*) is the most significant work of that kind in

the writer's opus so far. This novel absorbs or it engenders stories and characters of many other author's stories such as *Afganistan*, *Pakistan* and Gajo Novaković, *Razbibriže* and Živko Tošković, *Čobanska posla* and Stokan Džambas, while *Božićna priča*, which like the entire Stepanović's realist prose takes place in Mohacs, is an important pillar of this literary edifice insofar as all the characters pivotal to the story later appear in one place: Tihomir Bolmanac, Milan Panić and the writer himself.

Besides the novel *Living in Mohacs* (*Živeti u Mohaču*), another prominent piece is Stepanović's story *Happy Man* (*Sretan čovek*), which is also given due attention in the paper. Although it is an important factor, the political dimension of these works is not their most characteristic feature, but instead it is the family ties. Two family lines, Bolmanac and Panić, intertwine and the events presented in the works take place in the same period from mid 19th century until the end of the 20th century. Family ties, the life saga and oral history of their own origin and tradition are presented through the protagonists' stories and they make up the essence of these works of Stepanović.

Because of the writer's exceptional linguistic and narrative gift his realist prose far surpasses the time of which he speaks and the time in which it was created.

Филолошки факултет
Катедра за германистику
Београд
scnet.skotic@eunet.rs